

ТЕЛЕВИЗИЙН УРАН САЙХНЫ КИНОНЫ ҮЗЭЛ САНАА, ДҮРСЛЭЛ ҮЗЭГЧИЙН СЭТГЭЛ ЗҮЙ, НИЙГМИЙН ҮНЭТ ЗҮЙЛД НӨЛӨӨЛӨХ НЬ (1990 оноос өмнөх Монголын уран сайхны кинонд буддын шашныг дүрсэлсэн байдлын жишээн дээр)

Л.Ариун*

**Хүмүүнлэгийн Ухааны Их Сургуулийн Сэтгүүл зүй,
медиа технологийн тэнхимийн ахлах багш, доктор (Ph.D) дэд профессор*

Түлхүүр үгс: Суртал ухуулга, уран сайхны кино дахь буддын шашны агуулга, телевизийн үр нөлөө, телевизийн уран сайхны кино

Оршил. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл тэр дундаас телевизийн үзэгчдэд үзүүлэх үр нөлөөг хэмжээлшгүй хэмээдэг. Үүссэн цагаасаа эхлэн үзэгчдийн анхаарлын төвд байж дэлгэцээр үзүүлсэн бүхнээрээ үзэгчдийн итгэл үнэмшлийг авч байлаа. Өдгөө телевиз гэсэн байр сууриа сошиал медиагийн дижитал контентод алдаж байгаа ч үзэгчдийг соронз мэт татаж буй тэдгээр контентууд телевизийн сэтгүүл зүйн үндсэн арга зүй, арга барилаар бүтээдэг видеонууд байна. Энэхүү анхаарал татах өндөр чадвараа дагаад үзэгч олон нийтэд үзүүлэх үр нөлөө мөн адил өндөр байдаг. Судлаачид телевизийн үүрэг, үр нөлөөг мэдээлэх, соёл гэгээрүүлэх, боловсрол олгох, зохион байгуулах, зугаацуулах хэмээн тодорхойлсон байдаг ба эдгээр шинж чанараараа үзэгчдийн итгэл үнэмшил, соёл, боловсрол, шийдвэр гаргах үйл явц цаашлаад сэтгэл зүйд ч маш их нөлөө үзүүлдэг хэмээдэг.

Телевиз уран сайхны киног үзэгчдэд өргөн хүрээнд хүргэх, хүлээн авах орчныг бүрдүүлдэг гол суваг. Телевизийн сувгаар дамжин хүргэж буй уран сайхны кино тэр дундаа 1990 оноос өмнө гарсан уран сайхны кинонд буддын шашныг хэрхэн дүрслэн үзүүлж буй байдал, тэр нь үзэгчдийн сэтгэл зүй, соёлын үнэлэмж, нийгмийн ойлголтод хэрхэн нөлөөлдөгийг судлах нь энэхүү судалгааны ажлын зорилго юм.

Үндэслэл

Социализмын үед Монгол Улсад телевиз, кино нь төрийн үзэл суртал түгээх хамгийн гол хэрэгсэл байв. “Хүн ардыг гэгээрүүлэхэд “кино” гэгч үзвэр асар их үүрэг гүйцэтгэсэн. 1921 онд Ардын хувсгал ялснаас хойш хүн амын зонхилох хэсэг

нь бичиг үсэг мэдэхгүй байсан нөхцөлд соён гэгээрүүлэх, цаашид нам төрийн үзэл бодлыг сурталчлах, Марксист онолыг түгээн дэлгэрүүлэхэд кино урлаг нь чухал хэрэглүүр болох юм байна гэдгийг ойлгож, түүнийг өргөн ашиглах нь зүйтэй юм гэж үзсэн байна” (Т.Сарантуяа, 2015) гэж кино судлаачид тэмдэглэсэн байна. Энэ нь Монголын кино урлаг үүссэн цагаасаа эхлэн суртал ухуулгын зорилготой байжээ гэж үзэж болохоор байна. Энэ үед уламжлалт буддын шашныг “хуучин феодалын дэглэмийн үлдэгдэл”, “ард түмнийг мунхруулдаг хүч” хэмээх агуулгаар ТВ болон уран сайхны кинонуудад гажуудуулан дүрслэж байв. Судлаачид телевизийн бүхий л нэвтрүүлэг үзэгчдийг соёл, ёс суртахуунд сургаж байдаг хэмээдэг. “Телевизийн нэвтрүүлэг, хөтөлбөр бүхэн аль ч талаараа олон нийтийн соёл боловсролтой холбогдож, тэдгээрийн дотроос ард түмнийг соён гэгээрүүлэх чиглэлийг дагнан барьсан шинжлэх ухаан, боловсрол, соёл урлагийн тусгай нэвтрүүлэг хөтөлбөрүүдийн энэ шинж бүр ч ил тодорхой байдаг” (Л.Норовсүрэн, 2009) хэмээн доктор Л.Норовсүрэн “Телевизийн сэтгүүл зүй” номондоо тэмдэглэсэн байна. Тиймээс улс орнууд гадны соёл, үнэт зүйлийг сурталчилсан нэвтрүүлэг, кино, контент гаргах нь үндэсний соёлд сөргөөр нөлөөлдөг хэмээн үзэж 1970 оноос хойш Европын орнууд “мэдээллийн чөлөөтэй урсгал”-ыг соёлын нөлөөллийн хэрэгсэл гэж үзэж үндэсний соёл, хэл, үнэт зүйлсийг хамгаалах бодлого хэрэгжүүлж ирсэн байдаг. Энэ бодлого телевиз, кино, хөгжим, дижитал медиа салбарт үндэсний соёл уламжлалаа шингээсэн контент давамгайлуулах, гадаад контент, үндэсний соёлыг үгүйсгэж гутаасан нэвтрүүлгийг хязгаарлах хэлбэрээр хэрэгжиж байна. Монгол улсад 2021 оноос хойш арилжааны телевизийн 7 хоногийн хөтөлбөрийн нийт цагийн 50 хувиас доошгүй, өргөн нэвтрүүлгийн телевизийн 60 хувиас доошгүй нь үндэсний бүтээл, нэвтрүүлэг байна хэмээн хуульчилсан (шаардлага, 2021) Ийнхүү 1970 оноос хойш телевизийн кино, урлагийн бүтээлүүд олон нийтийн үзэл, үнэт зүйл, соёл, нийгмийн сэтгэл зүйд хүчэй нөлөөлдөг юм байна хэмээн судлаачид үзэж “Соёлын түрэмгийлэл” /cultural aggression буюу cultural imperialism/ хэмээн нэр томъёогоор тодорхойлж ирсэн байдаг. Соёлын түрэмгийлэл бол эдийн засаг, улс төр, мэдээлэл, соёлын ноёрхлын цогц систем юм. Үндэсний соёлоо үгүйсгэн устгаж гадаадын соёл, үзэл суртал, бизнесийн сонирхолд уусан улмаар соёлын хараат байдал бий болдог хэмээдэг. (Schiller, 1969) Мөн соёлын түрэмгийлэл гэдэг нь өөрийн хэл, шашин соёл, үнэт зүйл, амьдралын хэв маяг зэргийг тулгах үйл явц юм. Энэ нь улс төрийн ноёрхол, эдийн засгийн хамаарал, мэдээллийн урсгал зэргийг бий болгоход үндсэн хүчин зүйл болдог гэж судлаачид тодорхойлжээ. Саид (Said, 1993) ийн үзснээр, соёл нь зөвхөн ард түмний үнэт зүйл, сэтгэлгээний илэрхийлэл бус, харин империализмын үзэл санааг бүрдүүлэх, түгээх, зөвтгөх механизмын нэг хэсэг юм. Тиймээс соёлын бүтээлүүд нь эрх мэдэл, ноёрхлын системийг хадгалах болон эсэргүүцэх аль алинд ч ашиглагддаг гэжээ. Соёлын түрэмгийлэлийн тухай онолын үүднээс судлагдаж эхэлсэн нь 1970 он, жишээ авдаг нь Америкийн соёлын түрэмгийлэл хэдий ч энэ үйл явц манай оронд 1930- аад оноос кино үйлдвэрлэл эхэлсэн цагаас л уламжлалт шашин, соёлоо илт гутаан доромжилж, мушгин гуйвуулан Марксист онол, шинэ социалист хүнийг төлөвшүүлэх, хуучин нийгмийг няцаах, нам төрийн бодлогыг сурталчлан бүтээсэн кинонууд ард түмний үзэл бодол, үнэт зүйл, соёлд нэвт шингэж ирсэн байдаг. Энэхүү үзэл суртлын нөлөөгөөр Монгол үндэсний соёлын онцлог, уламжлал алдагдаж, өөрийн үнэт зүйлийн итгэл үнэмшил суларч гадаадын соёлыг шүтэх үзэл хандлага түгж, үндэсний хэл бичиг солигдон өөрчлөгдөж түүнийг дагасан соёлын олон сайхан зүйлс устаж үгүй болсон сөрөг нөлөөтэй.

Онолын үндэслэл. 1921 онд ардын хувсгал ялсанаас хойш социалист үзэл

суртлыг түгээх, уламжлалт буддын шашныг бүрэн устгах төрийн бодлого хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлсэн. Энэ үйл явцад кино, дуу хөгжим, жүжиг уран зохиол, сонин, радио, телевиз зэрэг нийтийн соёлын хэрэгсэлийг ашигласан юм. Суртал ухуулга, соёлын түрэмгийлэл, мэдээллийн манифуляцийн арга хэрэгсэл ашиглан 70 жилийн турш хийсэн зорилтот ажлын үр нөлөөг нийгмийн ухааны олон салбарын хүрээнд судлах шаардлагатай юм. Нийтийн соёлын хэрэгслээр буддын шашныг гутаан үгүйсгэн буруугаар ойлгуулж ирсэн суртал ухуулга, соёлын түрэмгийлэл, мэдээллийн манифуляцийн тухай үндсэн ойлголт, аргуудын талаар авч үзье.

Суртал ухуулга нь нийгмийн сэтгэл зүй, үзэл бодол, итгэл үнэмшлийг тодорхой зорилгод нийцүүлэн өөрчлөх, чиглүүлэх зорилготой мэдээллийн системтэй үйл ажиллагаа юм. Britannica-д тайлбарласнаар “бусдын итгэл үнэмшил, хандлага, үйл хөдлөлийг янз бүрийн бэлгэдэл, мэдээллийн аргаар системтэйгээр удирдах буюу нөлөөлөх оролдлого” гэж тодорхойлжээ (Britannica, 2024) Үүнтэй ижил утгаар Encyclopedia of Military Science-д суртал ухуулгыг “тодорхой байр суурийг дэмжүүлэх буюу захирагдуулах зорилгоор харилцаа холбоог системтэй ашиглах, итгэл үнэмшилд нөлөөлөх зорилготой үйл ажиллагаа” гэж тэмдэглэсэн байна. (Science, 2013) Энэ тодорхойлолтоос харахад суртал ухуулга нь зөвхөн мэдээлэл түгээх бус, үзэл суртлыг төлөвшүүлэх, нийгмийн ухамсарт зохиомол үнэлэмж бий болгох хэрэгсэл юм гэж ойлгож болохоор байна. Collins English Dictionary-д суртал ухуулгыг “төр, хөдөлгөөн зэрэг тодорхой байгууллага, зорилгын төлөө эсвэл эсрэгээр нь мэдээлэл, мэдэгдэл зэргийг зохион байгуулалттайгаар түгээх үйл ажиллагаа” гэж тодорхойлдог (Dictionary C. E., 2024). Cambridge Dictionary-д бол суртал ухуулгыг илүү ёс зүйн талаас авч үзэж, “хүмүүсийн үзэл бодолд нөлөөлөх зорилгоор мэдээлэл, санааг санаатайгаар түгээдэг бөгөөд энэ нь бүх баримтыг ил тод гаргахгүй, эсвэл нэг өнцгөөс л онцлон харуулах хэлбэртэй байдаг” гэж тайлбарлажээ (Propaganda., 2024) “Шашныг газрын хөрснөөс арчиж, цагаан цаас бүтээх, түүн дээрээ социалист үзэл суртлыг бичихийн тулд коммунистууд хүмүүний түүхэн дэх хамгийн том суртал ухуулгын аяныг өрнүүлсэн. Тийм ч учраас бид ихэвчлэн суртал ухуулга гэсэн үгийг шуудхан социалист нийгэмтэй холбож ойлгодог болсон.” (сонин, 2015) хэмээн “Зууны мэдээ” сонинд гарсан “Суртал ухуулгаар дутахуй” нийтлэлд өгүүлсэн байна. Эдгээр тодорхойлолтоос үзэхэд суртал ухуулга нь аливаа төр, байгууллага, улс төрийн хүчний зорилгод нийцүүлэн, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан ухамсарт нөлөөлөх системтэй үйл ажиллагаа бөгөөд тухайн нийгмийн үнэт зүйл, итгэл үнэмшилд гүнзгий нөлөөлөх сэтгэл зүйн болон соёлын зэвсэг гэж ойлгож болно.

Херберт Шиллер соёлын түргэмгийллийг Америкийн эзэнт гүрний “албадлага ба ятгалгын байгууллагуудын нөлөө” гэж тодорхойлсон. Түүний хэлснээр энэ нь бусад оронд Америкийн амьдралын хэв маягийг түгээх, түүнтэй дасан зохицохыг шахах үйл явц юм хэмээсэн (Schiller, 1969). Шиллерийн үзэж буйгаар соёлын түргэмгийлэл нэвтрүүлэхэд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд хамгийн хүчтэй зэвсэг болдог. Энэ үйл явцын зорилго нь хүмүүсийг шинэ соёлын бэлгэдлийн хүрээнд тусгаарлаж, хэдэн үеийн дараа ч гэсэн тэднийг өөрийнхөө уугуул соёлоос татгалзуулан, шинэ соёлыг “өөрийнх” гэж хүлээн зөвшөөрүүлэх юм. Ийнхүү соёлын инженерчлэл нь эцэстээ тухайн ард иргэдийг “энэ газар нутаг биднийх” гэх ойлголт руу чиглүүлэх зорилготой байдаг гэж тэр үзжээ.

Мэдээллийн манипуляци гэдэг нь мэдээллийг зориудаар өөрчлөх, нуух, эсвэл гуйвуулах замаар хүлээн авагчийн сэтгэхүй, шийдвэр гаргах үйл явцад нөлөөлөх үйл ажиллагаа юм. Энэ нь үнэн мэдээлэл дээр үндэслэсэн ч тухайн баримтыг

хэсэгчлэн, нэг өнцгөөс харуулж, тодорхой зорилгод нийцүүлэн ашигладаг онцлогтой (McCormack, 1992) Мөн бусдыг төөрөгдүүлэх зорилгоор мэдээллийг санаатайгаар худал эсвэл гажуудуулсан байдлаар хүргэх үйлдэл юм. Энэ нь хуурамч мэдээллийг түгээж, итгэл үнэмшлийг хянах нэг хэлбэр (Fallis, 2015) Бас нэгэн онцлог нь сэтгэл хөдлөлийг ашиглан мэдээлэлд итгэх итгэлийг бий болгох зорилготой, ухамсартайгаар бүтээгдсэн сэтгэлзүйн нөлөөллийн техник юм (Bakir, 2018) Өөрөөр хэлбэл, мэдээллийн манипуляци нь шууд худал хэлэх бус, харин үнэн мэдээллийг буруу хүргэх, эсвэл баримтыг сонгон харуулах замаар хүний ойлголтыг хянах илүү нарийн, сэтгэлзүйн арга юм.

Хэдийгээр суртал ухуулга, мэдээллийн манипуляц, соёлын түрэмгийлэл бүгдэд олон түмний итгэл үнэмшил, хандлага зан төлөвийг нь өөрчилж, шийдвэр гаргалтад нь нөлөөлөх зорилготой ч тус тусын онцлог шинжүүд байна. Суртал ухуулга нь тодорхой зорилготой бүлэг буюу төрийн санаачилгаар ихэвчлэн үндэсний үзэл, төрийн үнэт зүйл, үзэл суртлыг түгээдэг. Бодит байдлыг гажуудуулж, нэг өнцгөөс харуулдаг улс төр, шашин, эдийн засгийн зорилгоор хүмүүсийн итгэл үнэмшил, хандлага, зан төлөвийг чиглүүлэх зорилготой, зохион байгуулалттай мэдээллийн үйл ажиллагаа юм. Жишээ нь: Социализмын үеийн уран сайхны кинонд буддын шашныг “мухар сүсэг”, “хөгжилд саад болж буй хүчин зүйл” хэмээн үзүүлсэн нь төрийн суртал ухуулга байсан гэж үзэж болно. Мэдээллийн манипуляци бол бүх төрлийн мэдээлэлд ашигладаг арга. Олон нийтийн итгэл төрүүлэх биш төөрөгдүүлэх зорилготой. Бусдын итгэл үнэмшил, шийдвэр гаргалтад нөлөөлөхийн тулд мэдээллийг санаатайгаар гажуудуулах, нуух, эсвэл хэт онцлох үйлдэл юм Жишээлбэл: Социализмын үеийн уран сайхны кинонд лам нарыг “ард түмнийг мөлжигч, залхуу, зальтай” байдлаар дүрсэлсэн нь бодит байдлыг гажуудуулж, үзэл сурталд нийцүүлсэн гэж үзэж байна. Соёлын түрэмгийлэл хэмээх ойлголт бол тухайн улс, нийгмийн соёлын үнэт зүйл, үндэсний хэл, соёл, амьдралын хэв маяг, итгэл үнэмшилд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг ашиглан нөлөөлөх зорилготой. Урлаг, соёл, боловсрол, медиа, шашин, хэл зэргээр нөлөөлж өөрийн соёлын үзэл санааг “үндэсний мэт” болгож тогтоодог. Жишээ авбал, Монголд Зөвлөлтийн соёлын бодлогоор үндэсний хэл бичгийг сольж кирилл үсэг нэвтрүүлсэн, орос боловсрол, урлагийн хэв маягийг стандарт болгосон, социалист кино, уран зохиолоор дамжуулан “шинэ хүн”-ийг төлөвшүүлэх хуучин соёл уламжлалыг “элэрч баларсан”, “бүдүүлэг харанхуй” гэж уран сайхны кино, уран зохиол, хэвлэл мэдээлэлээр дүрслэн ойлгуулж үндэсний шашин соёлыг бүр мөсөн устгасан нь соёлын түрэмгийллийн хэлбэр байв.

Судалгааны ажил.

Монголд анх уран сайхны кино 1936 онд “Монгол хүү” нэртэйгээр гарснаас хойш 1990 он хүртэл нийт 174 уран сайхны кино бүтээжээ (Д.Цолмон, 1995) Социалист үеийн (1936–1990) кино урлаг нь төрийн хяналттай үйлдвэрлэл, үзэл суртлын нөлөө давамгайлсан онцлогтой байв (Ц.Цэвэлсүрэн, 2024) Судалгааны объект болгож буддын шашны агуулга гарах 25 уран сайхны кино сонгож авсан ба энэ кинонууд өдгөө ч жил бүр наадам, цагаан сар зэрэг үндэсний тэмдэглэлт баяруудаар телевиз бүрээр гардаг. Тухайлбал “Цогт хунтайж” (1945), “Сэрэлт”, “Нүгэл буян” (1967) “Гологдсон хүүхэн” (1961), Түмний нэг (1962), “Зэрэг нэмэхийн өмнө” (1965), “Гарьд магнай” (1983) кинонуудыг мэдэхгүй монгол хүн гэж байхгүй билээ. Гэтэл энэ кинонуудад буддын шашны үндсэн сургаал номлолыг мушгин гуйвуулж, лам хувраг хүнийг гутаан доромжилсон өнгө аястай үзүүлж уламжлалт соёл, зан заншлыг хуучирч хоцорсон, бүдүүлэг гэж итгэн үнэмшүүлэх зорилготой байв.

Судалгааны объект болгон сонгон авсан 25 киноны нэрсийн жагсаалт:

Монгол хүү (1936)
Норжмаагийн зам (1938)
Сүхбаатар (1942)
Сүхбаатар (1945)
Сэрэлт (1957)
Ардын элч (1959)
Гологдсон хүүхэн (1961)
Түмний нэг (1962)
Нүгэл буян (1963)
Зэрэг нэмэхийн өмнө (1965)
Хүний мөр (1965)
Төөрсөөр төрөлдөө (1966)
Үер (1966)
Төгсгөл (1967)
Өглөө (1968)
Агуйн нууц (1969)
Талын цуурай (1970)
Хуучин сүмийн нууц (1982)
Тэмцлийн оч (1982)
Гарьд магнай (1983)
Үүр цайхын өмнө (1983)
Зарлаагүй дайны оршил (1984)
Саруул талын ерөөл (1984)
Ард аюуш (1984)
Би чамд хайртай (1985)

Энэ кинонуудад бурхан шашин, лам хувраг, хийд оронтой холбоотой дүрслэл, харилцан яриа, үг хэллэг, үйл явдал ямар нэг хэмжээгээр гардаг тул “буддын шашны агуулга ямар нэг хэмжээгээр гардаг” гэсэн шалгуур үзүүлэлтээр сонгож авсан. Гарч буй агуулгыг хандлагаар нь аваад үзвэл 25 киноны 23 нь буюу 92 хувь нь сөрөг 2 кино буюу 8 хувь нь саармаг буюу эерэг, сөрөг аль нь ч биш агуулга гаргаж байна.

Үзүүлж буй дүрслэлийг судлаачийн өнцгөөр ангилан авч үзвэл:

Сүм хийд, бурхан шүтээнийг

- Сүм хийдийг хуучирсан агуулах, хашааны байдлаар
- Бурхан шүтээнийг хуучирч хоцрогдсон агуулгаар
- Ядуу, ядарсан байдлын дүрслэл дээр
- Бурхан шүтээнийг алт мөнгөөр хийсэн хөрөнгө, эд хэрэгсэл
- Түүхийн дурсгал, урлагийн бүтээл

Лам, хувраг хүнийг

- Мэхлэгч, шуналтай, авилагч
- Газар нутгаа зарсан, ядуу ард түмнийг дарлан мөлждөг
- Зодоонч, танхай, балмад
- Шалиг, завхай
- Боловсрол мэдлэг муу

Иргэд, ард түмнийг

- Ядуу учраас сүм хийдэд мөргөж залбирдаг
- Мунхаг, харанхуй тул бурхан ламд сүсэгтэй
- Төөрсөн, төөрөлдсөн хүн /буруу замаар будаа тээсэн хүн/
- Хоцрогдсон арчаагүй хүн бурхан, шүтээнд мөргөдөг
- Гэрийн мухар сахисан эмэгтэй хүмүүс голдуу шүтлэгтэй байдаг

Ийм өнцөг, агуулгаар хүргэж байгаа нь ажиглагдлаа. Эдгээрийг харилцан яриа болон үг хэллэгээр, дүрслэлээр, хөгжим чимэглэлээр, үйл явдлаар харуулж байв.

Үг хэллэгээр: Х.Дамдин найруулагчийн 1983 хийсэн “Үүр цайхын өмнө” кинонд Орос айлд зочлохоор ирсэн монгол эр “Би загасны мах иддэггүй. Монголчууд бид “Богд эзний сүнс” гэдэг юм” гэхэд Орос эр “Монголчууд одоо бурханд залбираад, Богд эзнээс айхаа больсон хаа газрын ядуу хүмүүс адилхан би ядарсан хүмүүст туслах дуртай” гэсэн бол уг кинонд бадарчин Да хүрээнд Сүхбаатартай эргэн таарахдаа үхлийн ирмэгт байх агаад “Духаа цоортол мөргөж, хэлээ цуцтал маани мэгээм уншсан ч ямар ч бурхан тэнгэр аварсангүй” гэсэн харилцан яриа гарсан нь олон нийтэд үзэл бодол суулгах киноны гол санаа өгүүлэмж илэрч байгаа юм. 1984 онд Г.Жигжигсүрэн найруулагчийн найруулсан “Зарлаагүй дайны оршил” кинонд Фонтод хүнс хүргэхээр явах гэж буй өвгөжөөр хүнд эхнэр нь “Бурхандаа мөргөөд яв” гэхэд “Чи миний өмнөөс мөргөчих бурханд мөргөх зав алга” хэмээн хариулдаг нь бурхан шүтээн гэдэг зүйл огт ач холбогдолгүй зүйл, үүнийг гэрийн мухар сахисан эхнэр хүн л хийдэг, монгол хүн шинэ зүйл, шинэчлэлд тэмүүлж шинэ хүн болж байна гэсэн санааг илэрхийлжээ гэж үзэж байна.

Дүрслэлээр: Ж.Бунтар найруулагчийн 1983 онд найруулсан “Гарьд магнай” кинонд Богд хаан их хатны хамт даншиг наадам үзэж байгаа хэсэг. Жирийн харц ардын хүү барилдаад давахад их хатан “Би ийм наадам үзэхгүй” хэмээн шилбэ татаад явж байгаагаар дүрсэлдэг. Өөрөөр хэлбэл энгийн ардад дээрэлхүү өөрийн хүслээр бүгдийг хийдэг хязгааргүй эрх мэдэлтэй тэднийг буулгах хэрэгтэй гэсэн санаа гарсан. Мөн энэ кинонд Равсал баяныг хэрүүл өдөж байгаад айрганд толгойг нь дүрдэг, Далайцэрэнг чулуугаар шиддэг хэсэгт лам дүрүүд гарна. Р.Доржпалам найруулагчийн 1984 онд найруулсан “Саруул талын ерөөл” кинонд пионерууд “Бүхий олон багачууд” дуут дуулан жагсаал нааш ирж байгаа бол цааш харан сүм хийдэд мөргөж байгаа хөгшин хүний дүрс, болон пионер хүүхдүүдийн жагсаал даган сонирхож гүйж яваа лам хүүхдүүдийн дүрс гарна. Мөн залуу бүсгүй лам хоёрын дүр бүхий жүжиг олны өмнө тоглож байгаа хэсэг гарах байгаа ба залуу бүсгүй “гэлэн гуай гэлэн гуай гутал хувцас байхгүй яанам бэ” гэх агуулгатай дуу дуулахад гэхэд “гайгүй дээ барьц харамжаар болно до” хэмээх хариу дуулах зэргээр хошин маягаар харуулж үзэгчид шоолон инээлдэнэ. Мөн олны өмнө үг хэлж буй хэсэгт “Олны итгэл бишрэлийг далимжуулан даварч буй муу сайн хар шар феодалууд” гэх мэтээр илтгэлийн хэсэг гарна

Хөгжим, чимэглэл, өнгө гэрлээр: Сүм хийд, лам хүний дүрсний хэсэг бараан, хог шороотой, хуучирч гандсан, уранхай ноорхой, өнгө зүстгүй дүрслэл, хөгжим чимэглэл нь уйтгартай, эсвэл түгшүүр айдас төрүүлэх маягаар гарах нь ажиглагдлаа. Сүхбаатар (1942) кинонд Богдыг ордноос гарч ирэхэд түгшүүртэй ая эгшиглэн олон түмнийг бужигнуулах үзэгдэл гардаг.

Үйл явдлаар: Монголын анхны киноны нэг “Норжмаагийн зам” (1938) Нэг хашааны 2 айлын жирэмсэн эмэгтэй төрөхөөр өвдөж эхлэхэд Цэрэндулам эмнэлэгт хүүгээ төрүүлэн баяр баясгалан болж байхад Норжмаагийн ээж нь гэртээ лам залж гүрэм уншуулсаар төрөлт нь бүтэлгүйтэж буйг зэрэгцээ эвлүүлгээр үзүүлсэн дуугүй кино юм. “Гологдсон хүүхэн” (1961) Үр хүүхэдгүй Баян Болдынх зарц Долингорын хүүхдийг өргөж авахын тулд ловон ламаар мэргэлүүлдэг. Ловон лам оронд нь Бөнжөө гуайнд байдаг өөрийн нууц хүүхэд Магсарыг өргүүлэхийн тулд Долингорын охиныг “заяа муутай, хулгайч худалч хүн болох юм байна” хэмээн хэлж өргөж авахаа больж нөхөр нь эзэнгүй байхад зарцынхаа эхнэрийг нь орхиж нүүдэг. Мэргэлж байхдаа Болдын эхнэрийн судсыг атгаж сээтэгнэж байгаагаар дүрсэлсэн нь нэг бус удаагийн явдал бусыг Долингорын эхнэр нөхөртэйгээ ярьж байхдаа жигшин ярьж байгаа нь лам нарыг шалиг завхай явдалтайн дээр хувийн ашиг сонирхлыг гүйцэлдүүлэхийн тулд хүний амьдралыг золиосолдог увайгүй улс мэтээр дүрсэлсэн. Мөн Ловонгийн байр байдлыг эхнэр нь хэлээд байхад Долингор хүүгээ том болохоор нь шавь болгохоор аваачиж үлдээсэн ба хүү нь уйлаад байхад орхиод явж байгаагаар лам нарт ардууд ямар их гэнэнээр итгэдгийг, бага балчир хүүхдийг лам болгож байгааг шүүмжилжээ. Долингорыг хүнд хүчир албанд явсан хойгуур хүү нь ламын зодуур амсан шархаа даалгүй нас барж байгааг харуулсан нь лам нарыг харгис гэж харуулахын зэрэгцээ лам нарын шавь сургалтыг шүүмжлэн харуулсан.

“Нүгэл буян” (1963) Уг кино нь нэрнээсээ эхлээд шашныг шүүмжилсэн утгатай бөгөөд кино эхлэхдээ л сүм хийд лам нарын дүрсийг гунигийн аян дээр өгүүлэгч гунигт шүлэг уншиж эхэлдэг. Буддын 600 гаруй сүм хийдэд 1000 гаруй лам нар жанч нөмрөн хий дэмий сууж улс орны ажиллах хүчийг хий дэмий үрж байсан ба ард түмэнд зовлонгийн үе байсан хэмээн өгүүлдэг. Нэгэн хөөрхийлэлтэй эх охины амьдралын түүхээр лам нарыг шалиг завхай явдалтай, ярьж хэлдэгээсээ тэс өөр явдал мөртэй, огтоосоо шашин бол ариун биш, хүний амьдралын садаа тээг юм хэмээх утгыг шууд дүрслэн үзүүлсэн.

Ийнхүү социализмын үеийн кино урлаг, түүний араас телевиз зэрэг мэдээллийн хэрэгсэл нь суртал ухуулга, соёлын түрэмгийлэл, мэдээллийн манифуляцийн нарийн аргуудаар үйлчилж нэг талаас хүмүүсийн сэтгэл зүй, үзэл бодолд нөлөөлж, нөгөө талаас уламжлалт соёлыг системтэйгээр устгаж шинэ соёлыг суулгаж ирсэн арга хэрэгсэл болж байсан юм. Буддын шашны үзэл сургаал, үнэт зүйл, лам нарын боловсрол мэдлэг чадварын тухай илтэд гажуудуулан үзүүлэх нь кино урлагийн гол зорилго бөгөөд социалист Монголын соёлын бодлогын чухал хэсэг байв. Хамгийн гол нь энэхүү үзэл суртал, соёлын түрэмгийлэл, мэдээллийн манифуляци өнөө хүртэл үргэлжлэн үйлчилж байна. Өдгөө бурхны шашныг дээрх кинонуудад дүрсэлснээр ойлгож, үзэл бодлоо илэрхийлж явдаг нь хүмүүс багагүй бий. Тиймээс соёл боловсролын салбар, хэвлэл мэдээллийн салбар тэр дундаа телевизүүд 1930-1990 оны хооронд хийсэн уран сайхны киног хэрхэн яаж гаргах вэ гэдэг асуудлыг даруй шийдвэрлэх нь зүйтэй юм. Манай орон үндсэн хуулиндаа мэдээлэл авах, үзэл бодлоо илэрхийлэх, шашин шүтэх эрх чөлөөг хуулчилж өгсөн ардчилсан улс. Тиймээс эдгээр киног олон нийтэд гаргахгүй хориглох, хаах шийдвэр байж

болохгүй юм Тиймээс эдгээр үзэл сурталтай, худал төөрөгдүүлсэн мэдээлэл бүхий киног гаргахдаа дараах аргыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай хэмээн зөвлөмж санал дэвшүүлж байна

Тайлбар зүүлт хийх

Кино гаргахын өмнө эсвэл дараа “энэ бүтээлд суртал ухуулгын шинж агуулж болзошгүй”, “түүхэн баримтад тулгуурласан ч үзэл санаа нь тухайн бүтээлчдийн байр суурь юм” гэх анхааруулга, тайлбар өгөх. Үзэгчийг бодит байдлыг эргэцүүлэхэд бэлтгэх, сэтгэн бодох орон зай үлдээх нь чухал.

- дэлгэцийн нэг буланд ийм агуулга бүхий бичиг тогтмол байрлуулах, эсвэл
- кино эхлэхээс өмнө анхааруулга бичиг гаргах,
- киноны доогуур үе үе бичиг гүйлгэх гэх зэрэг хэлбэрүүд байж болно.

Зарим телевизийн нэвтрүүлэг эхлэхийн өмнө үзэгчээ бэлдэх, үзэх үзэхгүй сонголт хийлгэхийн тулд анхааруулга гардаг жишиг бий. Жишээлбэл: “энэхүү нэвтрүүлэгт цус болон буу зэвсэгтэй холбоотой эвгүй дүрс гарах тул зүрх судасны өвчтэй, жирэмсэн хүн үзэхгүй байна уу” гэсэн агуулга бүхий анхааруулга дэлгэцэнд гаргадаг. Яг энэ мэт киноны өмнө “Энэхүү кино социализмын үзэл суртлын үүднээс хийгдсэн байж болзошгүй тул Монгол уламжлал, бурхны шашны тухай агуулга нь гажуулдсан өнгө аястай байх, энэ нь тухайн цаг үеийн нөхцөл байдал, уран бүтээлчийн байр суурь юм” гэх маягаар анхааруулсан тайлбар дэлгэцэнд өгч хийж болох юм.

Мэргэжлийн үүднээс шүүх, хяналт тавих, хэлэлцүүлэг өрнүүлэх

Телевизийн редакц, ёс зүйн зөвлөл, уран бүтээлчдийн хороо зэрэг газруудаар киноны агуулгыг урьдчилан шалгах ёстой. Хэрвээ кино ялгаварлан гадуурхсан, үзэл суртлын хэт нэг талыг баримталсан бол түүнийг шууд цацахгүй. Харин шинжлэн судлах, хэлэлцүүлэгтэй хамтатгах хэлбэрээр гаргаж болно. Цаашлаад үзэгчдэд суртал ухуулгын арга, хэлбэр, нөлөөллийг задлан ойлгуулах өргөн хүрээний хэлэлцүүлэг киноны өмнө хойно хийж байж гаргах нь үр нөлөөтэй юм. 25-р суваг телевиз нь “Кино эхлэхийн өмнө” хэмээн нэвтрүүлэг байдаг ба тэрхүү кино бүтсэн түүх, тухайн цаг үеийн нөхцөл байдал зэргийн киноны уран бүтээлчид болон кино судлаачид мэргэжилтнүүдээр яриулдаг сайн жишиг бий.

Дүгнэлт

Монголд кино үйлдвэрлэл эхэлсэн цагаасаа эхлэн буддын шашин, лам сүм хийдийн сөрөг талаас нь үзүүлж шинэ улс төрийн тогтолцоог төлөвшүүлэх зорилготой байсан. Социализмын үзэл санааг иргэд олон нийтэд шинээр суулгахын тулд үзэл суртлын, соёлын түрэмгийллийн, мэдээллийн манифуляцын арга техникийг ашиглан кино урлаг, утга зохиол, сонин, радио, телевиз гэх мэт мэдээлэл түгээх бүхий л хэрэгслүүдийг ашиглан ажиллаж иржээ. Үүний үр нөлөөгөөр буддын шашин олон нийтийн ухамсар, сэтгэл зүйд ёс суртахуунгүй, хоцрогдсон, шинжлэх ухааны эсрэг зүйл гэх хуурамч итгэл үнэмшил, үзэл хандлага сууж шашин соёлын уламжлал тасарч, үнэт зүйл нь алдагдсан. Энэхүү үзэл суртлын нөлөөгөөр Монгол үндэсний соёлын онцлог, уламжлал алдагдаж, өөрийн үнэт зүйлийн итгэл үнэмшил суларч гадаадын соёлыг шүтэх үзэл хандлага түгж, үндсэний хэл бичиг солигдон өөрчлөгдөж түүнийг дагасан соёлын олон сайхан зүйлс устаж үгүй болсон сөрөг нөлөөтэй. 1990 оноос хойш хэвлэл мэдээллийн болон киноны орчин өөрчлөгдөж,

шашин соёлын болон ёс суртахууны үнэт зүйл хэлбэрээр сэргэж эхэлсэн хэдий ч социализмын үед бүтээсэн кино болон урлагийн бүтээлийг ямар нэгэн тайлбар хэлэлцүүлэггүйгээр гаргаж байгаа нь учир дутагдалтай юм. Телевизээр гарч буй уран сайхны кино нь нийгмийн ухамсар, зан төлөвийг төлөвшүүлэх хүчтэй нөлөөтэй хэрэгсэл юм. Монголын өргөн нэвтрүүлгийн болон арилжааны телевизүүд цагаан сар, наадам гэх мэт үндэсний тэмдэглэлт өдрүүдээр бусад жирийн өдрүүдээр ч социализмын үед хийсэн үзэл суртлын үүдээс үндэсний шашин, соёлыг мушгин, гуйвуулж гүтгэж доромжилсон өнгө аятай кинонуудыг гаргадаг нь нийгмийн ухамсар, олон нийтийн үзэл хандлагад нөлөөлсөөр байна. Кино болон телевизээр гарч буй дүрслэлүүд хүний бодит ертөнцийн талаарх сэтгэхүйг төлөвшүүлж, хүмүүсийн урт хугацааны ой санамжид хадгалагдаж, зан төлөвт нөлөөлж, хор хөнөөлтэй дадал бий болгож, хүн хоорондын харилцаанд сөрөг үр дагавар үзүүлж буй тухай сүүлийн үеийн судалгаанд онцолсон байна. Хэвлэл мэдээлэл тэр тусмаа дүр дүрслэлээр үзүүлдэг кино, телевиз, видео контентууд нийгмийн бодит байдлын талаарх итгэл үнэмшил бий болгодог болохыг тогтоосон. Тиймээс энэ хүчтэй нөлөөтэй чанараараа өнөөг хүртэл социализмын үзэл суртлаар тархи угаалт, буруу худал мэдээлэл уран сайхны киногоор дамжуулан хүргэж байна гэж үзэж тайлбар зүүлт, мэргэжлийн олон талт эх сурвалжтай хэлэлцүүлэг, ярилцлагатай хавсарган гаргах хэрэгтэй юм. Харин ч олон түний итгэл үнэмшилд өндөр нөлөө үзүүлдэг энэ чанараа ашиглан үндэсний уламжлал, шашин соёлынхоо үнэт зүйлийг дэлгэрүүлсэн үнэн зөв, баримттай мэдээлэл хүргэж буддын шашны хамгийн гол үнэт зүйл, сургаал номлол болох ёс зүй, ёс суртахуун, эрүүл зөв амьдрал, энэрэл нигүүлсэл, өршөөл уучлалын сэдэвт контент түгээх нь чухал байна. Ялангуяа өргөн нэвтрүүлгийн телевизүүд (18 телевиз бий) татвар төлөгчдийн мөнгөөр сар бүр татаас авдаг тул олон нийтийн эрх ашигт нийцсэн, үндэсний аюулгүй байдал, эв нэгдэл, ёс суртахуун, өв уламжлалаа дээдэлсэн бүтээлүүд хүргэх нь зүй ёсны үүрэг билээ.

Эцэст нь тэмдэглэхэд соёл, боловсрол, хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд хамтраад энэ үзэл суртлыг үр нөлөөг арилгах, уламжлалт соёлоо сэргээх, буддын шашны үнэт зүйлийг үнэн зөв мэдээлэх таниулах, ёс зүй, соёлыг хэл ялангуяа ярианы болон бичгийн хэлээр дамжуулах суулгах, хэл, өв уламжлалыг сэргээх, ном бүтээх, контент хийх энэ бүхнийг бодлого хөтөлбөрт суулгуулах зэргээр шашны байгууллагууд, соёлын байгууллагууд, залуус, сургууль, урлаг судлаачид зэрэгтэй хамтран ажиллах шаардлагатай байна.

Эшлэл

- Bakir, V., & McStay, A. (2018). Fake news and the economy of emotions: Problems, causes, solutions. *Digital Journalism*, 6(2), 154–175. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1345645>
- Britannica. (2024). *Propaganda*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/propaganda>
- Cambridge Dictionary. (2024). *Propaganda*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>
- Collins English Dictionary. (2024). *Propaganda*. Retrieved from <https://www.collins-dictionary.com/dictionary/english/propaganda>
- Fallis, D. (2015). What is disinformation? *Library Trends*. <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0014>
- Wikipedia. (n.d.). *Суртал ухуулга*. Retrieved from https://mn.wikipedia.org/wiki/Суртал_ухуулга

- McCormack, S. (1992). *Information manipulation theory*. Retrieved from <https://scholar.google.com/scholar>
- Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York, NY: Alfred A. Knopf.
- Schiller, H. I. (1969). *Mass communications and American empire*. Encyclopedia of Science. (2013). *Propaganda*.
- Цолмон, Д. (1995). *Монгол кино*. Улаанбаатар.
- Норовсүрэн, Л. Н. (2009). *Телевизийн сэтгүүл зүй*. Улаанбаатар.
- З.М., Сонин. (2015, June 9). Суртал ухуулгаар дутахуй. Retrieved from <https://gogo.mn/r/08n4o>
- Сарантуяа, Т. & Н. (2015). *Монголын кино үзвэр*. Улаанбаатар.
- Цэвэлсүрэн, Ц. (2024). A historical analysis of the genre in Mongolian cinematic art. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*.
- Т.Х., Шаардлага. (2021, January 21). *Legalinfo.mn*. Retrieved from <https://legalinfo.mn>

Ашигласан бүтээлийн жагсаалт

- Bakir, V. &. (2018). Fake news and the economy of emotions: Problems, causes, solutions. *Digital Journalism*,
- Britannica. (2024). *Propaganda*. Retrieved from Britannica
- Dictionary, C. (2024). *Propaganda*. Retrieved from
- Fallis, D. (2015). What is disinformation? *Library Trends*. doi:<https://doi.org/10.1353/lib.2015.0014>
- McCormack, S. (1992). *Information manipulation theory*. Retrieved from
- Propaganda., C. D. (2024). *Propaganda*. Retrieved from
- Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: NY: Alfred A. Knopf.
- Schiller, H. I. (1969). *Mass Communications and American Empire*.
- Д.Цолмон. (1995). *Монгол кино*.
- Л.Норовсүрэн, Н. (2009). *Телевизийн сэтгүүл зүй*. Улаанбаатар gogo.mn
- Т.Сарантуяа, Н. (2015). *Монголын кино үзвэр*. Улаанбаатар .
- Ц.Цэвэлсүрэн. (2024). A Historical Analysis of the Genre in Mongolian Cinematic Art . *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*.

Summary

Due to ideological influence, the unique characteristics and traditions of Mongolian national culture have been eroded, weakening people's belief in their own cultural values. This has led to the spread of attitudes that idealize foreign cultures, the alteration and replacement of the national language and script, and the loss of many cultural elements associated with them—resulting in significant negative impacts.

Cultural, educational, and media organizations need to work together to eliminate the influence of this ideology, revive traditional culture, accurately communicate and promote the core values of Buddhism, and cultivate ethics and culture—especially through spoken and written language. It is also necessary to restore the language and heritage, create books and content, and integrate all of this into policies and programs. To achieve these goals, cooperation among religious institutions, cultural organizations, youth, schools, and scholars of art and culture is essential.

Keywords: propaganda, Buddhist content in fictional films, television influence, television drama.